

**ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ АГЕНТСЬКОЇ ТЕОРІЇ
У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ**

Розробка дієвої системи економічної безпеки потребує дослідження процесів взаємодії основних суб'єктів. Теорія агентських відносин дозволяє виявити мотиви поведінки агентів та принципалів, окреслити основні проблеми їх взаємодії. Опортуністична поведінка, асиметричність інформації та інші фактори впливають на систему економічної безпеки держави та підприємств. Причому одним з можливих шляхів розв'язання проблем є гармонізація інтересів вищезазначених суб'єктів.

Разработка действенной системы безопасности требует исследования процессов взаимодействия основных субъектов. Теория агентских отношений позволяет выявить мотивы поведения агентов и принципалов, определить основные проблемы их взаимодействия. Опортунистическое поведение, асимметричность информации и другие факторы влияют на систему экономической безопасности государства и предприятий. Причем одним из возможных путей решения проблем является гармонизация интересов вышеуказанных субъектов.

Develop an effective system of economic security needs study of interaction of basic subjects. Theory of agency reveals motives of agents and principals, to outline the main problems of their interaction. Opportunistic behavior, information asymmetry and other factors affecting the system security and economic enterprises. And one of the possible solutions to problems is to harmonize the interests of the above-mentioned subjects.

Ключові слова: принципал, агент, економічна безпека, агентські відносини, гармонізація інтересів.

Формуванню дієвої системи економічної безпеки підприємств присвячено значну кількість наукових публікацій. Це пов'язано із загостренням конкурентної боротьби, значною кількістю загроз, а також нестабільною ситуацією в економіці багатьох країн світу. Така увага до проблеми вимагає не тільки чітких практичних рекомендацій, а й розвитку теоретичного базису наукових досліджень даного напрямку.

При дослідженні процесів формування дієвої системи економічної безпеки суб'єктів господарювання, на нашу думку, доцільно використовувати основні положення теорії агентських відносин, під якими розуміють відносини між двома учасниками: принципалом (замовником) і агентом (виконавцем). Оскільки узгодження інтересів підприємства та держави, в особі органів державної влади, характеризується основними змістовними процесами, що описані в межах вищезазначеної теорії.

Агентська теорія розглядається лише як одна з багатьох у межах інституціоналізму і досліджувалися у працях В.Гейця, М.Кизима, Т.Клебанової, О.Черняк, Г.Козаченко, О.Ляшенко [1-3], тому потребує більш детального дослідження її основних положень і пояснення процесів взаємодії суб'єктів економічної безпеки у певному контексті.

Метою роботи є дослідження основних положень теорії агентських відносин та визначення природи взаємодії держави і суб'єктів господарської діяльності у межах формування системи економічної безпеки.

Теорія агентських відносин набула розвитку в межах нового інституціоналізму, а її засновниками є американські економісти М.Дженсен (Michael C. Jensen) та У.Меклінг (William H. Meckling). Агентські відносини виникають у тих випадках,

коли один або декілька індивідуумів, іменованих принципалами, наймають одного або декількох індивідуумів, іменованих агентами, для надання певних послуг і потім наділяють агентів повноваженнями щодо прийняття рішень [4]. Говорячи про агентські відносини, У.Меклінг і М.Дженсен доводять їх застосовність і до приватного, і до державного секторів: «Проблема впливу на агента з тим, щоб він максимізував корисність принципала, носить загальний характер. Її можна виявити в будь-яких організаціях, заснованих на колективній діяльності: на будь-якому рівні менеджменту в компанії, в університетах, товариствах, кооперативах, державних структурах і бюро...» [4].

Тому у межах агентської теорії доцільно розглядати відносини між суб'єктами економічної безпеки, що взаємодіють всередині підприємства, та відносини між суб'єктами господарювання і державою, в особі органів державної влади в цілому та фіскальних органів зокрема (рис. 1).

Суб'єктів економічної безпеки підприємства можна поділити на зовнішніх та внутрішніх. До зовнішніх суб'єктів належать органи законодавчої, виконавчої та судової влади, в обов'язки яких входить забезпечувати безпеку учасників підприємницької діяльності, а до внутрішніх – керівництво, служба безпеки та працівники підприємства.

Подана модель є класичною схемою взаємовідносин «принципал-агент-клієнт» з урахуванням системи економічної безпеки підприємств, хоча при певних умовах принципал, агент та клієнт можуть помінятися ролями, однак це ми опишемо дещо пізніше. А поки повернемося до наведеної моделі (рис. 1), на якій у взаємовідносинах між державою та підприємством принципалом є уряд країни, що делегує свої повноваження суб'єктам реалізації фіскальної, які і є так званими агентами. Державне управління передбачає делегування повноважень з певних питань окремими службам, які у ролі їх агентів виконують визначені функції та приймають відповідні рішення. Слід зазначити, що поряд з суб'єктами реалізації фіскальної функції існують й інші агенти, що взаємодіють з підприємствами. Однак, оскільки ми розглядаємо особливості агентської теорії у взаємозв'язку з економічною безпекою підприємств, на нашу думку, більш суттєвий вплив на неї мають саме органи реалізації фіскальної функції. У наведеній моделі підприємство є клієнтом відносно наведених суб'єктів зовнішнього впливу. Якщо ж розглядати взаємовідносини у системі економічної безпеки підприємства, то керівництво є принципалом стосовно працівників, які у даному випадку є агентами, а споживач – клієнтом.

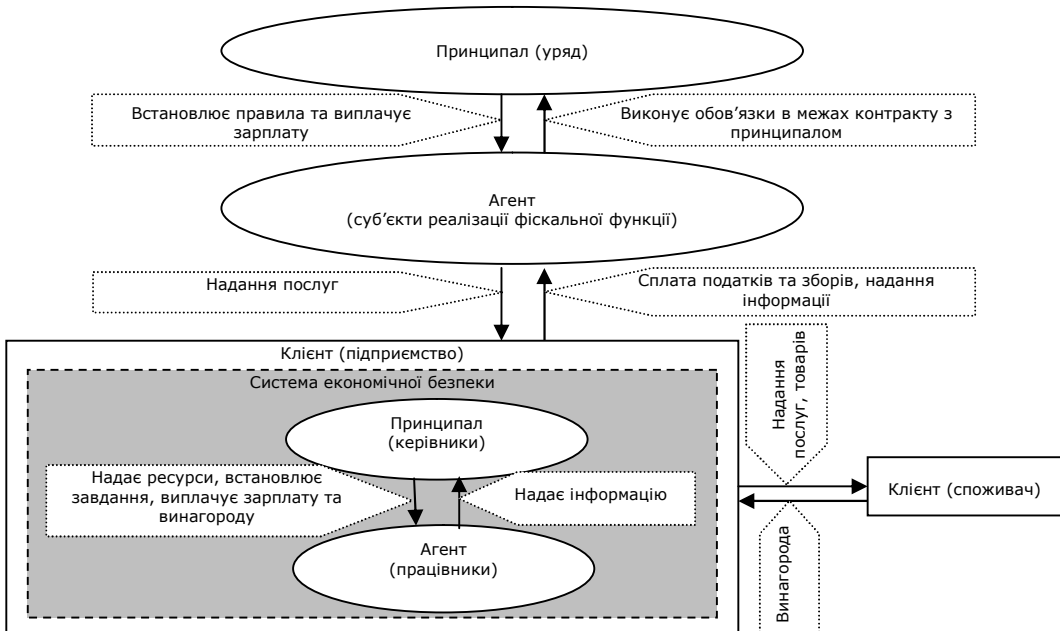

Рис. 1. Класична модель взаємовідносин «принципал-агент-клієнт» з урахуванням системи економічної безпеки підприємств

Центральним ядром агентської теорії є взаємовідносини «принципал-агент», на продуктивність яких впливають інтерактивне середовище та поведінка (принципала та/ або агента). До основних припущень стосовно інтерактивного середовища «принципал-агентських» відносин належать [5]:

1) асиметрична інформація – зазвичай агент в порівнянні з принципалом володіє більшою інформацією щодо конкретного завдання, методів його вирішення, обставин, в яких воно вирішується, витрачених ресурсів і результатів рішення. Вперше вчені заговорили про асиметричну інформацію на ринку в кінці 1960-х років, а першою роботою в цьому напрямі стало дослідження Дж.Акерлофа [6];

2) невизначеність – багато факторів, що впливають на агентські взаємовідносини, пояснюють високий ступінь невизначеності;

3) складність оцінки – відсутність точних орієнтирів для оцінки якості управління призводить до високого ступеня невизначеності.

Окрім припущень стосовно інтерактивного середовища, агентська теорія передбачає ще й допущення в поведінці, а саме:

1) опортунізм – поведінка, що виражається в слідуванні власним інтересам, які не обмежуються судженнями моралі [7, с. 43];

2) обмежена раціональність, тобто обмежена здатність людського розуму до прийняття оптимальних управлінських рішень;

3) сприйняття ризику, що відображається в більшій схильності до ризику власників-принципалів порівняно з менеджерами-агентами.

Тобто, якщо врахувати припущення стосовно інтерактивного середовища, то

наявність асиметричної інформації дозволяє констатувати приховані можливості агента щодо забезпечення своїх особистих інтересів та прихованого домінування у взаємовідносинах. Окрім того, чесність агента принципом не може бути повністю проконтрольована, тому можливе виникнення опортунізму.

Окрім наведених припущень, «принципал-агентські» відносини обтяжені проблемами, породжені наступними обставинами [8; 9]: 1) агент може бути просто не досить ефективним; 2) принципал може нечітко поставити перед агентом завдання і/або неадекватно передати ресурс; 3) принципал може неадекватно визначити винагороду; 4) агент може стати принципом, найнявши для вирішення завдань, поставлених перед ним його принципом, свого власного агента; 5) агент керується власними цілями; 6) цілі агента можуть вступати в конфлікт з цілями принципала; 7) в агента може виникнути спокуса використовувати ресурси принципала для досягнення своїх цілей; 8) неграмотне використання принципом інформації, яку він отримує від агента.

Наявність взаємовідносин та існування проблем між принципом і агентом породжує виникнення агентських витрат принципала (agency costs) та остаточних витрат (residual loss) принципала (грошовий еквівалент різниці між дійсними рішеннями агента і тими, які максимізують добробут принципала) [4]. Дженсен і Меклінг визначають агентські витрати як суму витрат принципала на моніторинг, витрати агента плюс здійснення заставних гарантій і залишкових витрат принципала [10]. Водночас, у всіх подібних випадках виникає певна розбіжність між рішеннями агента і тими рішеннями, які б максимізували дохідність принципала [4, с.308].

Е.Фуруботн та Р.Ріхтер зазначають: «Останнє можна визначити як різницю між тим гіпотетичним прибутком, яку б отримав принципал у випадку класичного «першого найкращого» рішення, і тим реальним прибутком, який він фактично отримує, коли трансакційні витрати позитивні, а дії агента не направлені у повному обсязі на максимізацію добробуту принципала. Ця ситуація часто описується як випадок, коли існує дивергенція між (ідеалізованим) першим найкращим рішенням і другим найкращим рішенням, яке відображає принаймні ще одне обмеження у доповненні до тих, що розглядаються в стандартній моделі добробуту. У даному контексті можна говорити про те, що різниця між першим найкращим і другим найкращим рішенням дорівнює валовим агентським витратам. Стверджується, що витрати – це витрати «відокремлення власності від контролю» і це особливий тип трансакційних витрат» [11, с.200].

У цьому контексті цікаво проаналізувати, які ж витрати несе принципал (держава або суб'єкт господарювання) при стимулюванні агентів до ефективної діяльності. Причому у багатьох випадках витрати держави можуть бути більші за обсягом, однак ефективність витрат суб'єктів господарювання буде значно вищою внаслідок отримання миттєвого ефекту за рахунок прийняття потрібного рішення агентом.

Максимізація добробуту принципала на певному етапі організаційного розвитку агента перестає бути метою і носить формальний характер, тому трансакційні витрати можуть значно відхилитися від оптимально-допустимого

рівня.

Цікавим є підхід Е.Фуруботна, Р.Ріхтера які зазначають, що насправді не тільки фірми і ринки, але й вся економіка – держава загалом – може розглядатися як сплетіння довгострокових контрактів між індивідами. Тому вони визначають організацію «держава», під якою мається на увазі конституційна демократія, в дусі методології нової інституційної економічної теорії. І зазначають, що державу розуміють як певну кількість контрактів типу «принципал – агент» між виборцями (принципалами) та їх представниками (агентами) [11, с.348-349]. Шляхом процедури голосування вони уповноважують деяких своїх співгромадян керувати державним суверенітетом. Однак у результаті саме агенти починають використовувати державну владу і, опираючись на поліцейську владу держави, можуть наказувати своїм принципалам, що робити [12]. У рамках цих відносин рішення, що приймаються політиками і реалізуються чиновниками, можуть не відповідати інтересам населення. Різні групи населення мають можливість різною мірою впливати на прийняття і виконання політичних рішень, а державні чиновники, як правило, не зацікавлені в контролі за своїми підлеглими [13].

Всю палітру відносин, що пов'язують діяльність органів державного управління і автономних економічних агентів, можна умовно розділити на три основні напрями, у міру державного втручання:

1. Відносини, які передбачають примат держави над господарськими суб'єктами. У цю категорію входять будь-які види діяльності, в яких йдеться про вирішення основних завдань, що стоять перед державою, і з якими не здатна впоратися приватна ініціатива.

2. Відносини, які передбачають примат «клієнтської» сторони відносно держави, в яких остання виступає постачальником послуг і, як будь-який постачальник, грає на рівних умовах з іншими економічними агентами.

3. Проміжний клас відносин, де немає домінуючої сторони, а є партнерські взаємини, які передбачають рівномірний розподіл вигод між сторонами партнерства [14].

Домінування будь-якого типу відносин має як позитивну, так і негативну сторону, оскільки для нормального розвитку суспільства необхідно мати певний рівень прав і свобод, а з іншого боку – чіткий контроль з боку держави над суспільно-небезпечними процесами і певними сферами людської діяльності, що на сьогодні є актуальним для більшості держав.

Економісти давно говорять про те, що для успіху будь-якого проекту необхідна відповідність уподобань всіх учасників цілям або завданням проекту. Більшість рішень класичної проблеми «принципал – агент» заснована на концепції сумісності спонукальних мотивів. Механізми стимулювання, сумісні з уподобаннями як принципала, так і агента, повинні підштовхувати агентів до таких дій, яких очікують принципали [15, с. 45]. Тобто агентська теорія пояснює мотиви поведінки основних суб'єктів системи економічної безпеки і дозволяє з'ясувати теоретичний базис їх взаємовідносин. Причому враховуючи їх специфіку, можна змодельовати різноманітні варіанти таких відносин і знайти оптимальні рішення основних проблем.

Таким чином, формування економічної безпеки підприємств передбачає розробку ефективних методів взаємодії принципалів та агентів, причому, залежно від ситуації, можуть суттєво відрізнятися цілі вищезазначених суб'єктів та методи їх досягнення. Еволюція відносин між принципалами та агентами досить сильно піддається впливу факторів зовнішнього середовища, трансформуючись під впливом загроз і ризиків, однак лише гармонізація інтересів може бути конструктивним рішенням більшості наявних проблем. Урахування асиметричності інформації та наявної опортуністичної поведінки агентів дозволяє вибрати оптимальний інструментарій управління агентськими відносинами, що дозволить зменшити рівень невизначеності та тіньових операцій. Це позитивно вплине не лише на систему економічної безпеки підприємств, а й на систему економічної безпеки держави.

У межах дослідження окремої уваги заслуговує опортуністична поведінка агентів, що обумовлює актуальність подальших досліджень у цьому напрямі.

Список використаних джерел:

1. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія] / Геєць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С., Черняк О.І. та ін.; за ред. В.М. Геєця. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
2. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: [монографія] / Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. – К.: Либра, 2003. – 280 с.
3. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства [монографія] / О.М. Ляшенко – Луганськ: вид-во СНУ ім.В.Даля, 2011. – 400с.
4. Jensen M. Theory of The Firm: Managerial Behaviour, Agency Costs, and Ownership Structure/ M. Jensen, W. Meckling// The Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, № 4. – P. 305–360.
5. Либман А.В. Теоретические аспекты агентской проблемы в корпорации [Электронный ресурс] / А.В. Либман// Вестник СПбГУ. – 2005. – Сер.8. – С. 123-140. – Режим доступа до журн.: http://orekhovasv.ru/Is_PDF/E/E9.pdf
6. Akerlof G. The Market for "Lemons". Quality Uncertainty and the Market Mechanism / G. Akerlof// Quarterly Journal of Economics/ – 1970. – Vol. 84., №3. – P. 488–500.
7. Уильямсон О.И. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа/ О.И. Уильямсон// THESIS. – 1993. –Т. 1., Вып. 3. – С. 39-49.
8. Сатаров Г. Традиционный и альтернативный менеджмент через призму агентской модели [Электронный ресурс]/ Г. Старов. – Режим доступа: <http://www.globalcompetition.ru/files/docs/sec3/satarov.doc>
9. Сатаров Г. Коррупция – 3 отстранено [Электронный ресурс]/ Г. Старов // Ежедневный журнал. – 2008. – 30 июля. – Режим доступа до журн.: <http://ej.ru/?a=note&id=8268>
10. Jensen M. Rights and. Production Functions/ Jensen M., Meckling W.// An Application to Labour. Managed firms and Codetermination, in Journal of. Business. – 1979 – № 52. – P. 76-90.
11. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории/ Э. Г. Фуруботн, Р. Рихтер; пер. с англ. под ред. В. С. Катькало, Н. П. Дроздовой. – СПб.: Издат. дом Санкт-Петерб. гос. ун-та, 2005. – 702 с.
12. Мое Т.М. The New Economics of Organization/ Т.М. Мое.// American Journal of Political Science. – 1984. – Vol. 28. – P. 739-777.
13. Bawn K. Choosing Strategies to Control the Bureaucracy: Statutory Constraints, Oversight, and the Committee System/ К. Bawn// Journal of Law, Economics, & Organization. – 1997. – Vol.13., No.1. – P.101–126.
14. Субботин М.А. Государственно-частные партнерства: Мировой опыт и Россия/ М.А. Субботин// Государство и бизнес: институциональные аспекты. – М.: ИМЭМО, 2006. – С. 62 – 89.
15. Многоликая коррупция: Выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления./ Под. ред.. Э.Кэмпоса и С.Прадхана; пер. с англ. – М.: Альпина Паблицерз, 2010. – 551 с.